

ERZURUM'DA BİR DEMİR ÇAĞI MERKEZİ : TOPRAKKALE

Nezih BAŞGELEN - Aynur ÖZFIRAT

Değerli hocamız Prof. Dr. Afif Erzen'in Türkiye arkeolojisinde, özellikle Doğu Anadolu'daki Demir Çağ merkezlerinde başlattığı araştırma ve kazılar açısından önemli bir yeri vardır. Bu merkezlerden bir tanesi de Van Ovası'nın kuzeyinde yer alan Toprakkale'dir. Urartu kralı II. Rusa döneminde *Rusahinili* adıyla kurulan ve çoğu kez Urartuların ikinci başkenti olarak tanımlanan bu merkez ayrı bir önem taşır. 1879-80 yıllarında British Museum adına ilk kez başlatılan araştırma ve kazılar 1959-77 yılındaki çalışmalarla sonuçlandırılmıştır.

Afif Erzen Hocamızın armağan kitabı için Erzurum ili Hınıs ilçesi sınırları içindeki bir başka Toprakkale'yi tanıtmak istiyoruz (Levha I). 1985-86 yıllarında Nezih Başgelen'in Doğu Anadolu'da yaptığı araştırma gezileri sırasında incelediği bu merkez Hınıs'ın kuzeydoğusunda, aynı adlı köyün güneyinde, denizden yaklaşık 1750 m. yükseklikte, çevreye hakim bir konumdadır (Leha II; III/1-2; IV/1-2).

Bir höyük görünümündeki tepenin yüzeydeki çanak çömlek malzemesinin çoğunluğunu Demir Çağı'na ait olanlar oluşturmaktadır. Bunun yanında, çok daha az sayıda olmakla birlikte, Ortaçağ ve Erken Transkafkasya türünde parçalara da rastlanmıştır. Bu yazıda bunlardan yalnızca Demir Çağı'na ait olanlar ele alınacaktır.

Toprakkale Demir Çağ keramiklerinin özellikleri şöyle sıralanabilir: Hamur renkleri genelde pembedir, yanısıra devetüyü ve kahverengi de görülür, ancak iyi pişirilmemeleri nedeniyle kap renklerinde gri ve siyaha doğru değişimlere rastlanır. Hemen he-

men hepsi orta kum katkılıdır ve orta derecede pişirilmişlerdir. Astarlar genelde hamurunun renginde olmakla birlikte, dış yüzeyi -bezemeli kesim dışında- daha koyu bir renkle (genelde kiremit) astarlanmış örneklerle de rastlanır. Çok hızlı dönen bir çark kullanılmamıştır. Söz konusu keramiklerin tümü yaş hamur üzerine kazıma bezemelidir (Levha V/1-2; VI/1-2; VII-IX). Eğik taramalar ve balık kılçığı şeklindeki desenler sevilen motifleri meydana getirir.

Demir Çağı Doğu Anadolu'sunda bu türde kazı bezemeli keramiğe Erzurum'un güneyinde, batıda Malatya-Elazığ yörelerinden başlayarak, doğuda Bingöl Dağları'na ve hatta Van Gölü havzasına doğru uzanan alanda sık sık rastlanır. Köşkerbaba,¹ İmikuşağı², Malatya Değirmentepe,³ Koyunuşağı,⁴ Hinsor,⁵ Çuhadar,⁶ Hankendi,⁷ Korucutepe,⁸ Norşuntepe,⁹ Tepecik,¹⁰ Altınova-Değirmentepe,¹¹ Könk,¹² Yıldıztepe,¹³ Burmageçit¹⁴ ve Bahçecik I'in¹⁵ yanısıra, doğuya doğru Bingöl civarında birer Urartu konaklama merkezi olan Kaleönü,¹⁶ Zulümtepe,¹⁷ Cankurtarantepe¹⁸ ve yine

1 Ö. Bilgi, *Aşağı Fırat 1978-79 Çalışmaları*, lev. 148/1.

2 V. Sevin, *İmikuşağı I*, Res. 14/8.

3 U. Esin, V.KST, s. 74 vd., res. 5/1.; U. Esin, *Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları*, lev. 52/9.

4 V. Sevin, VI. AST, res. 10/1-2.

5 V. Sevin, VI. AST, res. 4/13-16.

6 V. Sevin, VI. AST, res. 4/22.

7 H.F. Russel, *Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia*, fig. 18/281. 16.

8 M.M. Winn, Korucutepe 3, s. 161 vd., pl. 56'da söz konusu keramikler Erken Demir Çağına tarihlenmişlerse de Korucutepe malzemesinin Urartu dönemine değin çıkarılabileceği hakkında bkz. V. Sevin, VI. AST, not 15.

9 H. Hauptmann, *Keban Projesi 1969*, lev. 59/1; *İst. Mitt.* 19-20 (1969-70), Abb. 17/2, 7, 19/1, 11; *Keban Projesi 1972*, lev. 55/4; H.F. Russel, *a.e.*, fig. 18/269. 19.

10 U. Esin, *Keban Projesi 1968*, lev. 7.

11 R. Duru, *Keban Projesi Değirmentepe Kazısı*, res. 61/8, 62/5, 12, 20, lev. 65/23-25.

12 V. Sevin, VI. AST, res. 4/26.

13 V. Sevin, VI. AST, res. 39/14; 41/6.

14 O. Belli, *Nimet Özgüç'e Armağan*, fig. 1.

15 V. Sevin, V. AST II, res. 22/3-7; VI. AST res. 33/6-8.

16 V. Sevin, V. AST II, res. 19/3-4.

17 V. Sevin, IV. AST, res. 14/21-25.

Bingöl yakınlarındaki Samantepe'de¹⁹ de rastlanır. Çok az da olsa Erken Demir Çağı'nda da uygulanmış olan bu türde bezemenin Bingöl yöresinde Urartular'a ait merkezlerde hiç de küçümsenmeyecek sayıda bulunuşu uzun bir zaman kullanılmış olabileceğine işaret eder. Genellikle Erken Demir Çağ geleneğini sürdüren yivli keramiklerle birlikte bulunan ve Elazığ yöresinden doğuya doğru gidildikçe yoğunluğu artan bu türde kazı bezemeli keramik genel olarak Orta Demir Çağı'na tarihlenir.²⁰ Bizimkilerle aynı türde bir gurup keramik de biraz daha doğudaki Malazgirt-Tıkızlı kalesinde yapılan bir yüzey araştırmasında ele geçmiştir. Günümüze kalabilmiş kiklopik tarzdaki sur duvarlarında Urartu özelliklerini gördüğümüz bu kaleye ait keramiklerin önemli bir kısmını kazıma bezemeliler oluşturur. Kazıma bezemelilerle birlikte bulunan diğer parçalar Urartu'nun erken dönemlerine tarihlenebileceğimiz profillerdir.²¹ Bu tipte çanak çömleğe Erzurum Ovası'ndaki Piralibaba Kalesi ile Ağrı ili Tutak ilçesi sınırları içinde Atabindi Kalesi'nde de rastlanmıştır.²² Söz konusu keramikler Van Gölü etrafındaki merkezlerde de karşımıza çıkmaktadır.²³

Toprakkale malzemesi teknik, bezeme ve biçim açısından güneyindeki diğer merkezlerle büyük bir benzerlik içindedir. Böylelikle Orta Demir Çağı'nda Erzurum'un güney kesimlerinin Elazığ-Bingöl bölgesiyle aynı keramik kültürünün sınırları içinde olduğunu söyleyebiliriz.

18 V. Sevin, V. *AST* II, res. 10/1-5; 12/1-2, 7; 13/2.

19 V. Sevin, VI. *AST*, res. 22/8; 24/8; 25/1-8, 10.

20 V. Sevin, IV. *AST*, s. 285 vd.; V. *AST* II, s. 5 vd.; VI. *AST*, s. 453 vd.; *İmikuşağı* I, s. 27.

21 N. Koçhan, *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi* V, Şek. 13, 18-22. Tıkızlı keramikleri burada her ne kadar Erken Demir Çağına tarihlenmişlensede bu gurup aslında Orta Demir Çağ ya da Erken Urartu dönemi özelliklerine sahiptir.

22 N. Başgelen, *Arkeoloji ve Sanat* 38/39, s. 16 vd. Bu merkezlerden toplanmış olan yüzey malzemesi N. Başgelen arşivindedir.

23 A. Çilingiroğlu, XIV. *KST*, res. 17.; A. Özfırat, XI. *AST*, res. 7, çiz. 3/3-6, çiz. 4/1. Yazımızı gözden geçirip değerli uyarılarıyla bizi yönlendiren Prof. Dr. Veli Sevin'e teşekkürlerimizi sunarız.

K A T A L O G

Levha VII

1. Çap 20 cm., çömlek p., koyu krem (10 YR 6/3) renkte hamurlu, hamurunun renginde astarlı ancak pişme nedeniyle renk değişimleri var, kaba kum katkı, kötü pişirilmiş, açık.
2. Çap 17 cm., çömlek p., grimsi kahve (5 YR 5/2) renkte hamurlu, hamurunun renginde astarlı, orta kum katkı, orta pişirilmiş, açık.
3. Çömlek p., devetüyü (5 YR 5/4) renkte hamurlu, hamurunun renginde astarlı, orta kum katkı, orta pişirilmiş, açık.
4. Çömlek p., pembemsi kahve (10 R 5/6) renkte hamurlu, hamurunun renginde astarlı, orta kum katkı, orta pişirilmiş, açık.
5. Çömlek p., siyah (2.5 YR N2.5/) renkte hamurlu ancak iç kısmında kısmen kahve renk görülebilir, hamurunun renginde astarlı, orta kum katkı, kötü pişirilmiş, açık.
6. Çömlek p., pembe (10 R 5/6) renkte hamurlu, içi ve bezemenin olduğu kısım hamurunun renginde dışı kiremit (10 R 4/6) renkte astarlı, orta kum katkı, kötü pişirilmiş, kiremit astarlı, açık.
7. Çömlek p., pembemsi kahve (10 R 5/6) renkte hamurlu, hamurunun renginde astarlı, orta kum katkı, orta pişirilmiş, açık.
8. Çanak p., kremit (2.5 YR 5/4) renkte hamurlu, hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle dış yüzeyde siyaha değin renk değişimi var, orta kum ve saman katkı, kötü pişirilmiş, açık.
9. Çanak p., grimsi kahve (5 YR 5/3) renkte hamurlu, hamurunun renginde astarlı, iç yüzde pişme nedeniyle siyahlık var, kötü pişirilmiş, açık.

Levha VIII

1. Gövde p., pembe (2.5 YR 5/4) renkte hamurlu, ii ve bezemenin olduğu kısım hamurunun rengine dış yüzeyin geri kalan kısmı ise kiremit (2.5 YR 4/6) renkte astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, kiremit astarlı kısım akılı.
2. Gövde p., pembemsi devetüyü (2.5 YR 6/6) renkte hamurlu, hamurunun rengine astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş.
3. Gövde p., pembe (2.5 YR 5/4) renkte hamurlu, ii hamurunun rengine dışta ise bezemenin olduğu kısım krem (10 YR 7/3) kalan yerler kiremit (2.5 YR 4/6) renkte astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, kiremit astarlı kısım akılı.
4. Gövde p., pembe (10 R 5/6) renkte hamurlu, ii hamurunun rengine dış yüzde bezemenin olduğu kısım krem (5 YR 7/4) kalan yerler koyu krem (5 YR 6/4) renkte astarlı, orta kum katkılı, kötü pişirilmiş, koyu krem astarlı kısım akılı.
5. Gövde p., gri (10 YR 3/1) renkte hamurlu, hamurunun rengine astarlı ancak dış yüzde pişme nedeniyle kremden siyaha değin renk değişimi var, orta kum katkılı, kötü pişirilmiş, akılı.
6. Gövde p., devetüyü (5 YR 6/6) renkte hamurlu, hamurunun rengine astarlı, orta kum katkılı, kötü pişirilmiş, akılı.
7. Gövde p., pembe (10 R 5/6) renkte hamurlu, ii hamurunun rengine dışı kızıl pembe (10 R 4/6) astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, akılı.
8. Gövde p., grimsi kahve (5 YD 4/3) renkte hamurlu, ii hamurunun rengine dışı krem (7.5 YR 7/4) astarlı, orta kum katkılı, kötü pişirilmiş.
9. Gövde p., pembe (10 R 5/6) renkte hamurlu, hamurunun rengine astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş.

10. Gövde p., devetüyü (10 R 5/6) renkte hamurlu, içi hamurunun renginde dışı kızıl pembe (10 R 4/6) astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, açıkli.

Levha IX

1. Gövde p., pembe (2.5 YR 5/4) hamurlu, içi hamurunun renginde dışta bezemenin olduğu kısım krem (10 YR 7/3) kalan kısmı ise kiremit (2.5 YR 4/6) renkte astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, kiremit astarlı kısım açıkli.
2. Gövde p., pembe (10 R 5/6) renkte hamurlu, içi hamurunun renginde astarlı dışı koyu krem (5 YR 7/6) renkte astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş.
3. Gövde p., pembe (10 R 6/6) renkte hamurlu, hamurunun renginde astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş.
4. Gövde p., pembe (10 R 5/6) renkte hamurlu, içi hamurunun renginde dışı kiremit (2.5 YR 5/6) renkte astarlı orta kum katkılı, kötü pişirilmiş, açıkli.
5. Gövde p., pembe (10 R 5/6) renkte hamurlu, hamurunun renginde astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş.
6. Gövde p., pembe (10 R 6/6) renkte hamurlu, hamurunun renginde astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, hafif açıkli.
7. Gövde p., pembemsi kahve (10 R 5/4) renkte hamurlu, hamurunun renginde astarlı, orta kum katkılı, kötü pişirilmiş.
8. Gövde p., pembe (10 R 5/6) renkte hamurlu, hamurunun renginde astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş.
9. Gövde p., pembe (2.5 YR 6/6) renkte hamurlu, hamurunun renginde astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş.

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

- AST : *Araştırma Sonuçları Toplantısı*.
- Başgelen, N., «Erzurum ve Pasinler Çevresinden Bazı Yeni Bulgular», *Arkeoloji ve Sanat* 38/39 (1987) s. 16-19.
- Belli, O., «Der Beschriftete Bronzhelm des Königs Menua aus der Festung Burmageçit bei Tunceli», *Aspects of Art and Iconography : Anatolia and its Neighbours* (ed. M. Melink, E. Porada, T. Özgüç), Nimet Özgüç'e Armağan (Ankara 1993), s. 61-67.
- Bilgi, Ö., «Köşkerbaba Höyük Kazısı 1979», *Aşağı Fırat Bölgesi 1978-1979 Çalışmaları* (Ankara 1978), s. 217-231.
- Çilingiroğlu, A., «Van-Dilkaya Höyüğü Kazıları Kapanış» XIV. *Kazı Sonuçları Toplantısı* (Ankara 1992) s. 469-491.
- Duru, R., *Keban Projesi Değirmentepe Kazısı 1973* (Ankara 1979).
- Esin, U., «Tepecik Kazısı 1968 Yılı Önraporu», *Keban Projesi 1968 Yılı Çalışmaları* (Ankara 1970), s. 147-158.
- , «Değirmentepe Kazısı» V. *Kazı Sonuçları Toplantısı* (İstanbul 1983), s. 71-79.
- , «Değirmentepe Kazısı 1979» *Aşağı Fırat Bölgesi 1978-1979 Çalışmaları* (Ankara 1987), s. 89-101.
- Hauptmann, H., «Norşun-Tepe. Historische Geographie und Ergebnisse der Grabungen 1968/69», *İst. Mitt.* 19-20 (1969-70), s. 21-78.
- , «Norşuntepe Kazıları, 1969», *Keban Projesi, 1969 Çalışmaları* (Ankara 1971), s. 71-79.
- İst Mitt. : İstanbuler Mitteilungen.*
- Koçhan, N., «Malazgirt-Tıkızlı Kalesi», Ege Üniversitesi *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi V*, s. 87-102.

KST : *Kazı Sonuçları Toplantısı*.

Özfırat, A., «M. Ö. II. Binyıl Doğu Anadolu Boyalı Seramik Kültürleri Üzerine Araştırmalar» *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Ankara 1993) s. 359-377.

Russel, H. F., *Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia*. BAR 85 (Oxford 1980).

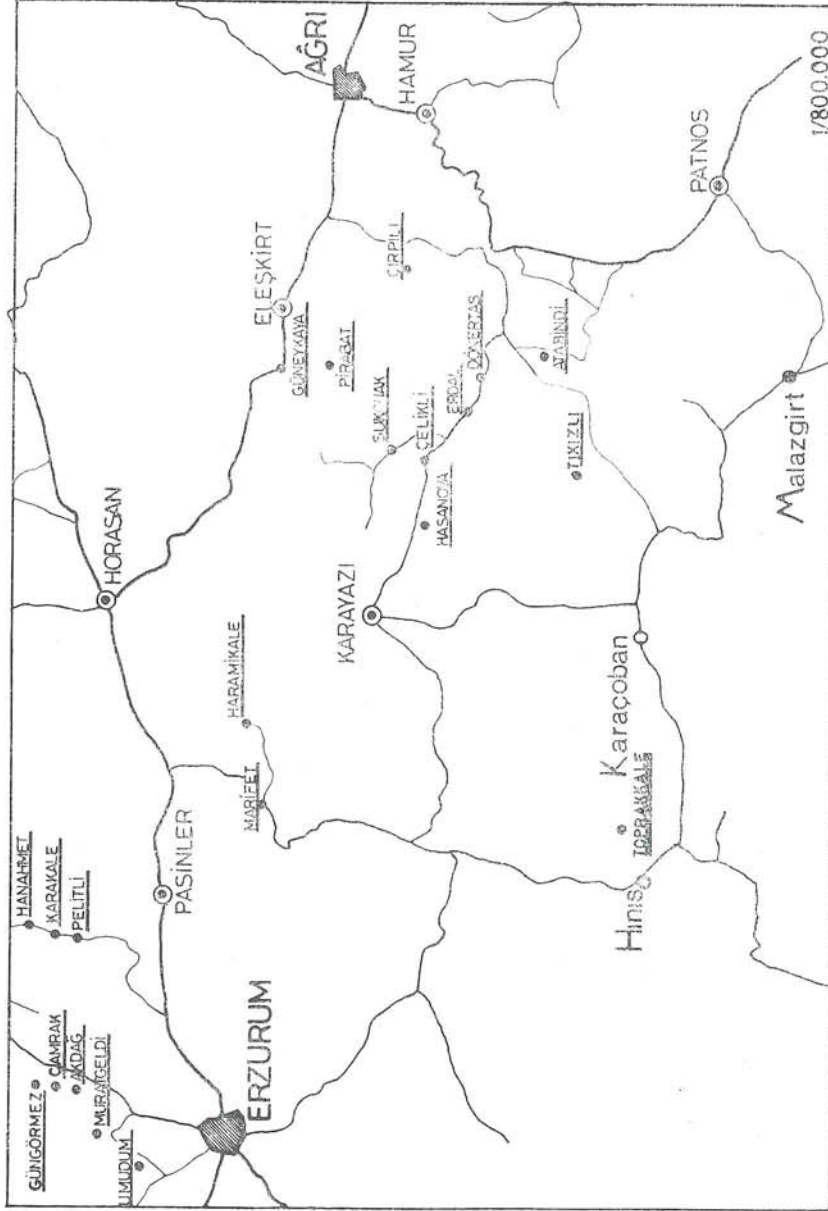
Sevin V., «Malatya-Elazığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması», *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Ankara 1986) s. 279-300.

———, «Elazığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması», *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Ankara 1987) s. 1-44.

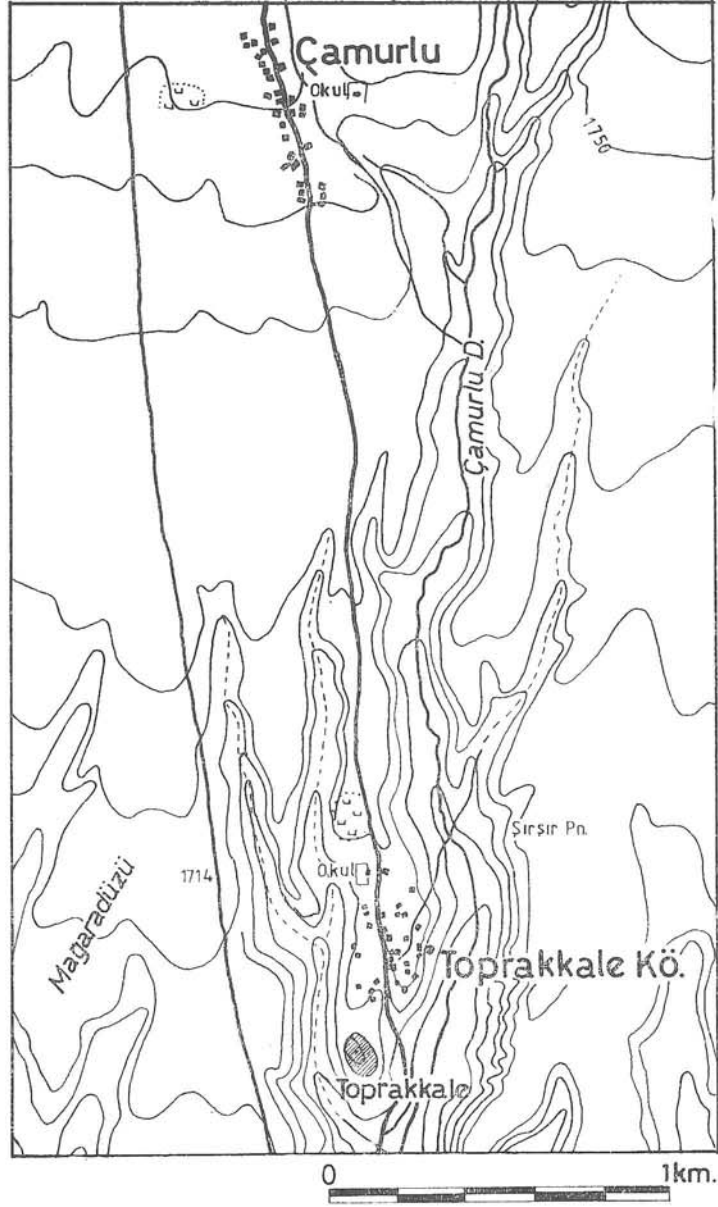
———, «Elazığ-Bingöl Yüzey Araştırması, 1987», *VI. Araştırma Sonuçları* (Ankara 1988) s. 451-500.

———, *İmikuşağı I* (Ankara 1995).

Winn, M., «The Early Iron Age Pottery», *Korucutepe 3* (ed. M. N. van Loon) (Amsterdam 1980), s. 155-175.

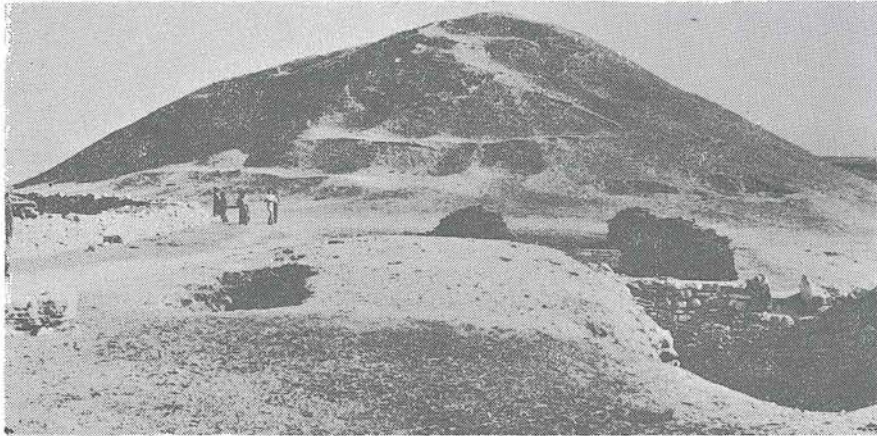

Levha II

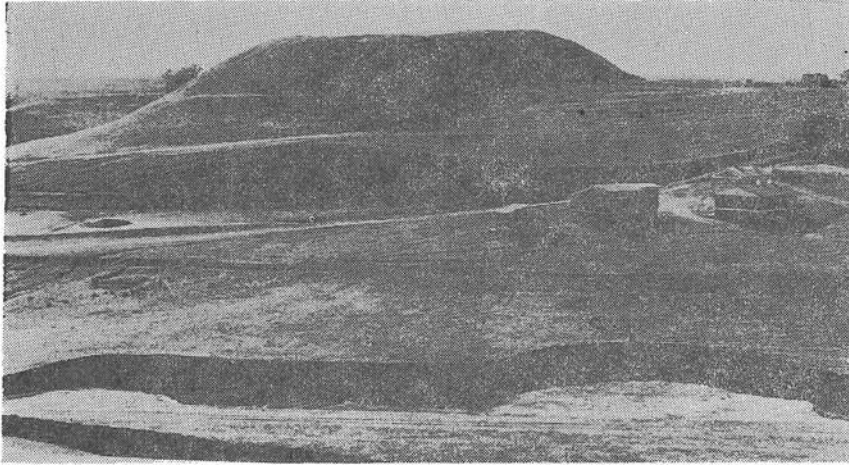

1 : Toprakkale'nin güneydoğudan görünümü

2 : Toprakkale'nin kuzeyden görünümü

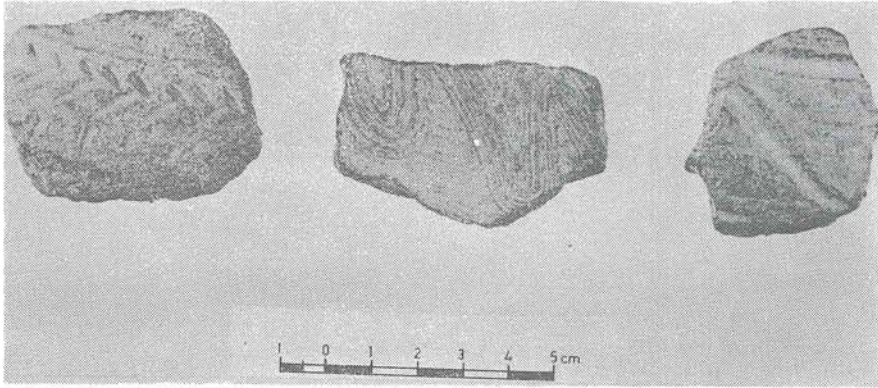
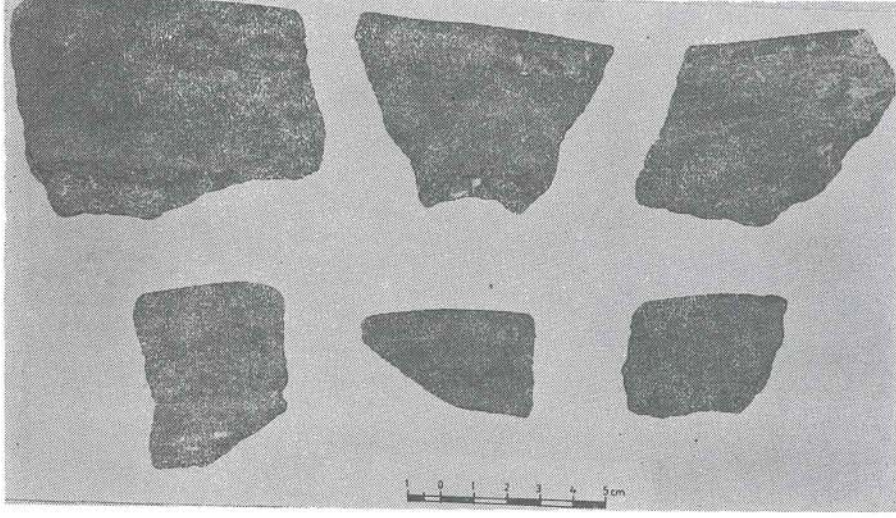
Levha IV

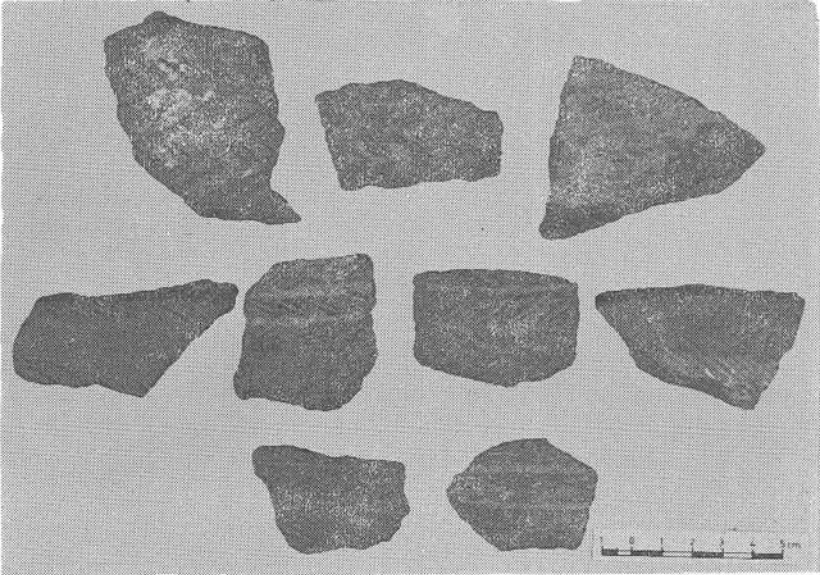
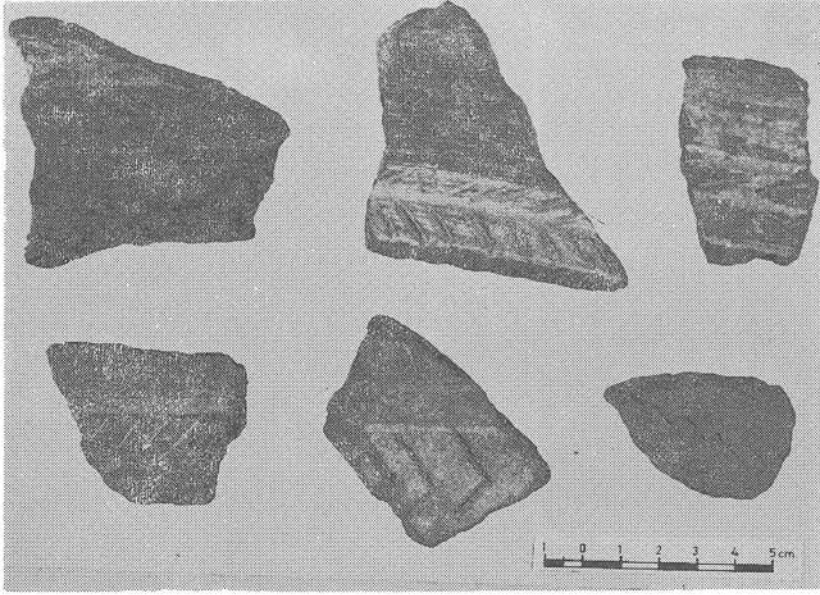
1 : Toprakkale'nin doğudan görünümü

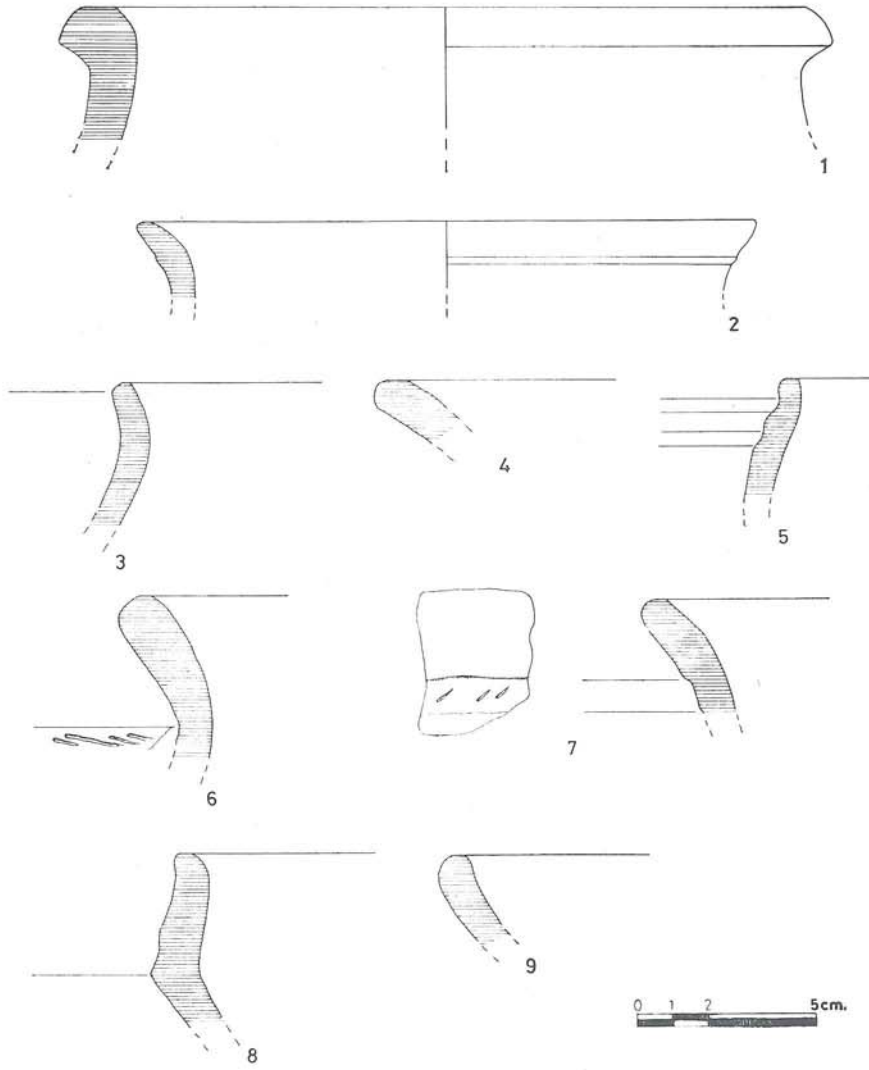
2 : Toprakkale'nin güneyden görünümü

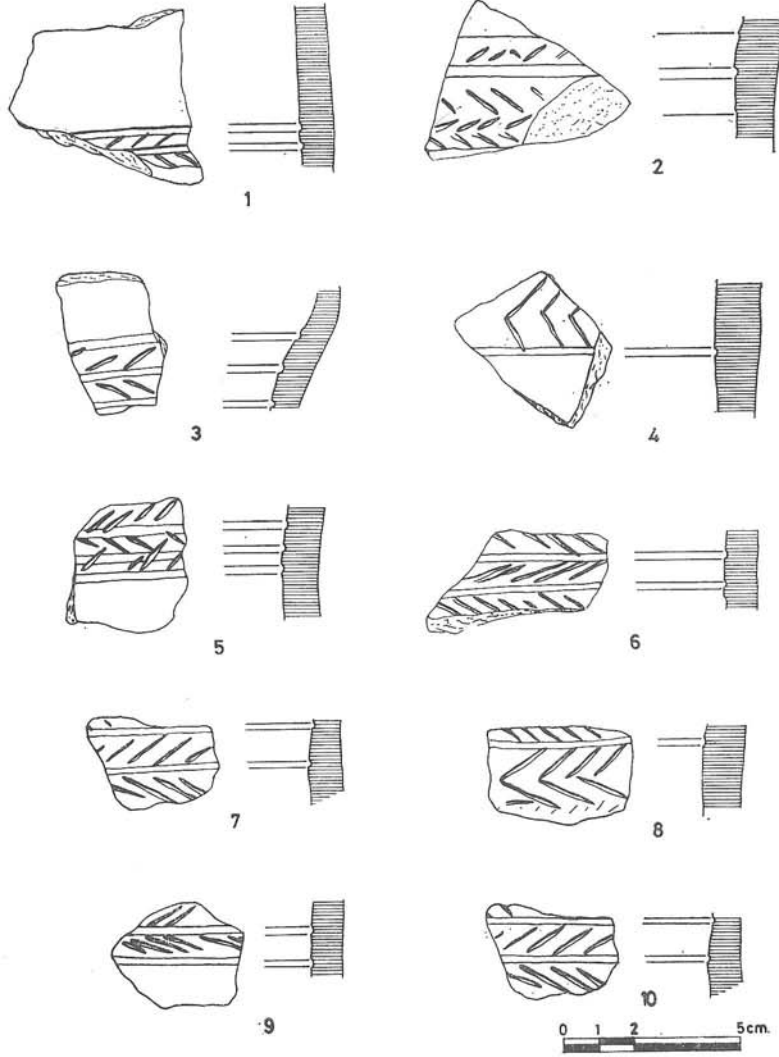
Levha VI

Levha VII

Levha VIII

Levha IX

